

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022

ss. 1394-1441

Makalenin Geliş
Tarihi

06/11/2022

Makalenin
Kabul Tarihi

22/12/2022

Yayın Tarihi

31/12/2022

“MEZAR TAŞLARININ DİLİ”NE “KOCATEPE MEZARLIĞI” ÖRNEĞİ¹

Mehmet SARI²

ÖZET

Mezar taşlarının Göktürk yazıtlarından itibaren Türk tarihinde ayrı bir yeri vardır. Bu kitabeler, sanat yönünden olduğu kadar tarih, edebiyat ve dil açısından da belge durumundadır. Türkülerimiz gibi mezar taşı kitabelerimizin de dili vardır. Mezar taşı kitabeleri dünden bugüne, bugünden yarına milletin kültür taşıyıcısı ve dili durumundadır. Mezar taşlarının göze hitap eden dili yanında bir de ruha hitap eden dili vardır. Bazısı ölenin, bazısı yaşayanların ağzından işlenen sözler uyarıcı niteliktedir. Ölenin sevenlerince hazırlanan mezar taşlarındaki sözler derin ve düşündürücü yönü bulunan sözlerdir. Çalışmamızda üzerinde durulacak “dil” bu dildir.

Çalışmaya başlamadan önce söz konu mezarla ilgili belge ve bilgilere ulaşıldı. Çoğu mahalli olan bu belgelerden mezarın tarihi süreciyle ilgili olarak yeterli ön bilgi edinildi. Mezar taşları tek tek incelenerek konumuzla ilgili olanların fotoğrafları çekildi. Arap harfli mezar taşı kitabeleri okunarak Latin harflerine aktarıldı. Çalışma, Afyon

¹ Makale, “Afyonkarahisar Asri Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözlerinin Araştırılması” adlı projeden (Sarı: 2017) oluşturularak; “Afyonkarahisar Asri Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözleri” adıyla sunulan (Sarı, 2016a) ve bildiri kitabında (Sarı, 2017b) yer alan çalışmanın gözden geçirilmiş yeniden düzenlenmiş şeklidir.

² Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehmet.sari@usak.edu.tr ORCID ID: 0000.0003-3566-116X

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1394-1441

Kocatepe Üniversitesi, BAP Koordinasyon Biriminde yürütülen ulusal bir proje çalışması olarak tamamlandı. Yine çalışma “Afyonkarahisar Asrî Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözleri” başlığıyla, *2016 Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim ve Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*’nde sunuldu. Makale, bu çalışmalardan hareketle hazırlandı.

Çalışma sonunda milletlerin kimliği durumundaki mezar taşlarının, millî kültürü kuşaktan kuşağa taşıyan kendine has bir dili olduğu görüldü. Mezar taşlarının diline her kabristandan örnek bulmak mümkündür. Bu çalışmada Afyonkarahisar’daki “Kocatepe Mezarlığı”nda bulunan mezar taşları örnek alındı. Manzum sözlerin daha etkili oluşu sebebiyle daha ziyade manzum mezar taşı kitabeleri üzerinde duruldu.

Mezar taşı kitabelerinde vefat edenle ilgili bilgilerin yanı sıra kabri ziyarete gelenlere dünyanın geçici oluşunu dile getiren sözler yer alır. Millî kimlik belgesi durumundaki mezar taşlarını ve kitabeleri korumak millî bir görevdir.

Anahtar kelimeler: Mezar taşı, kitabe, dil, Afyonkarahisar, Kocatepe Mezarlığı

THE EXAMPLE OF “KOCATEPE CEMETERY” TO THE LANGUAGE OF GRAVESTONES

ABSTRACT

The gravestones have a special place in Turkish history since the Göktürk inscriptions. These inscriptions are documents in terms of history, literature and language as well as in terms of art. Like our folk songs, our gravestone inscriptions have a language. Gravestone inscriptions have been the cultural carrier and language of the nation from past to present, from today to tomorrow. Gravestones have a language that appeals to the eye as well as a language that appeals to the soul. Words, some of which are written by the dead and some by the living, are of a warning nature. The words on the gravestones prepared by the loved ones of the deceased are deep and thought-provoking. The language that will be focused on in our study is this language. Before starting the study, documents and information about the grave in question were obtained. Sufficient foreknowledge about the historical process of the grave was obtained from these documents, most of which are local. Gravestones were examined one by one and photographs of those related to our subject were taken. The gravestone inscriptions with Arabic letters were read and transferred to Latin letters. The study was completed as a national project study carried out in Afyon Kocatepe University, SRP (Scientific Research Projects) Coordination Unit. The study was presented at the International Turkish World Educational Sciences and Social Sciences Congress, held in memory of Hodja Ahmet Yesevi, with the title of “Afyonkarahisar Asrî Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözleri”. The article was prepared based on these studies. At the end of the study, it was seen that the gravestones, which are the identity of the nations, have a unique language that carries the national culture from generation to generation. It is possible to find examples of the language of

gravestones from every cemetery. In this study, gravestones found in Kocatepe Cemetery in Afyonkarahisar were taken as an example. Due to the fact that verse words are more effective, especially verse gravestone epitaphs were emphasized.

In addition to the information about the deceased, the gravestone inscriptions contain words that express the temporary nature of the world to those who come to visit the grave. It is a national duty to protect gravestones and inscriptions, which are national identity documents.

Keywords: gravestones, inscription, language, Afyonkarahisar, Kocatepe Cemetery

GİRİŞ

Kültür varlıklarından “mezar taşları”, “kültürel miras”ın somut türlerinden biridir. Mezar taşlarının bulunduğu mezarlar adeta binlerce ciltlik ansiklopedi, her mezar taşı da ansiklopedideki madde durumundadır. Vefat edenin unutulmaması ve kabrinin belirlenmesi için hazırlanıp dikilen mezar taşlarının her birinin ayrı bir estetiği ve “dili” vardır. Vefat edenin mesleğine, sosyal ve ekonomik durumuna göre çeşitlilik gösteren mezar taşları, sanat ve kültür tarihi açısından büyük önemi haiz olan geçmişten günümüze ulaşan birer belge olarak değerlendirilir (Türkan, 2012: 3025).

Mezar taşlarının “somut belgeler” oluşu üzerine bilimsel çalışmalar yapılmış ve taşların sanatsal yönleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda kabrin ve kabir taşının yapılış şekli, ahşap, taş, mermer gibi malzemesi, sandukası, şekli boyutu, başlığı, tepelikleri, işleniş tekniği, süsleme ve motifleri, hattı, figürleri vb. durumu sanatsal yönden ele alınmıştır (Karamağaralı, 1971; Kumbaracılar, 1978; Hanoğlu, 2018; Tali 2018). Bu yönüyle mezar taşları, oluşturdukları dönemi ve o milletin göze hitap eden sanat anlayışını dile getiren birer belge durumundadır. Bir mezarın göze hitap eden şekli, özellikleri, o mezarda yatanın cinsiyeti, tarikatı, sınıfı ve rütbesi, mesleği hakkında da bilgi vermektedir (Hanoğlu, 2018: 321).

Yaptığımız çalışmada mezar taşlarının sanatsal yönünden ziyade kitabelerde yazılanların anlamı üzerinde durulmuştur. Örnek aldığımız manzum kitabeleri, daha anlaşılır ve daha etkili kılmak için bir “beyit”, bir “kıt’a” şerh eder gibi değerlendirerek taşların “dili”ni anlamaya ve anlatmaya çalıştık. Hiç şüphesiz mezar taşlarını sanatsal bir değeri vardır. Mezar taşlarının “dili” ile asıl kastımız, kabri ziyarete gelenlerin kitabelerde yazılı sözlerden ders çıkarması gerektiğidir. Konunun daha net anlaşılması için mezar taşı kitabelerindeki sözleri başlıklar altında gruplandırarak değerlendirdik.

Mezar taşları üzerine yapılan çalışmalar daha ziyade şehir merkezlidir. Halbuki Nice köy ve kasaba ayakta durmaya çalışan “somut varlık” durumundaki mezar taşları “vatan” gibi, “bayrak” gibi “namus” gibi korunmayı

ve dillerinin anlaşılmasını beklemektedir. Anadolu'nun her köşesinde Selçuklu ve Osmanlı dönemleri başta olmak üzere değişik dönemlerden miras kalmış, zengin özellikler sergileyen mezar taşları bulunmaktadır (Hanoğlu, 2018: 292). Kültürümüzde mezar taşlarının milletimizin doğumundan itibaren maddi ve manevi ayrı bir yeri vardır (Tanyu, 1968: 98). Milli kültür değerlerimizden türkülerin dili (Sarı, 2012) olduğu gibi mezar taşı kitabelerinin de dili vardır. Bu dil, dünden bugüne, bugünden yarına milletin dili durumundadır. Mezar taşlarına işlenen sözler, ölenin geride bıraktığı sevenlerinin hislerinin yansımasıdır ve her birinin derin, düşündürücü yönü vardır (Tunçalp, 1971; Doğan, 1999: 160).

Mezar taşları, toplumun dinini, kültürünü ve sanatını yansıtan; oluştukları dönemin sosyal ve kültürel özelliklerini gözler önüne seren somut belgelerdir (Hanoğlu, 2018: 293). Mezar taşı kitabeleri, üzerlerine nakşedilen ayet ve hadislerle dinî; dili, üslubu ve biyografik bilgileri itibarıyla de edebî metin durumundadır. Yine taşın cinsi, işlenişi, üzerinde bulunan süs, resim, figür ve yazısı itibarıyla de sanat eseri durumundadır (Toros, 1939; Başar, 1973; Karakaş, 1996; Ertuğ, 1999; Ülker 1999).

Dinî, edebî, tarihî ve kültürel belge durumundaki mezar taşı kitabeleri, ölenin kimliğiyle ilgili bilgilere şahitlik ettiği için kaynaklarda “şahide” adıyla da anılır. Bu kitabeler daha ziyade şiirsel bir dille yazılmış satırlardan oluşur (Hanoğlu, 2018: 322; Sarı, 2016b: 221). Şahide üzerinde ölenle ilgili bilgilerin, dinî açıdan ayet veya hadislerin ve duanın yanında hikmetli sözler de bulunur (Karamağaralı, 1992: 82; Sarı, 2017). Bu sözlerin çoğu dilden dile söylenegelmiş, değişik yörelerde ortak olarak kullanılan sözlerdir. “Bâkî kalan O'dur, bâkî kalan Allah'tır, O (Allah) ölümsüzdür” anlamına gelen “hüve'l-bâkî”; ziyaretçiden “Fâtiha” isteme bu tür ortak kullanılan sözlerdendir (Kuşoğlu, 1984; Yılmaz, 1992).

Tarihin ve kültürün ayakta duran “sessiz tanıkları” mezar taşları, milletin olduğu kadar milletlerin mirası durumundadır (Yılmaz, 2018: 338). Mezar taşı kitabelerinin bazıları o yöreye veya o kabre özgü orijinal sözler taşır. Orada metfun bulunanın hoca, âlim, yazar, şair, terzi, berber, hamal gibi hayattayken yaptığı işleri gösteren bilgiler yazılıdır (Ergun, 1932; Sarı, 2016b: 220).

Mezar taşlarının ibretimiz biçimsel özellikleri olduğu kadar ruhsal yönleri de vardır (Sağiroğlu Arslan, 2017: 1923). Mezar taşları ve mezar taşı kitabeleri, maddi ve manevi yönleriyle dönemlerinin inancını, sanatını ve sanat anlayışını yansıtır. Bu itibar ile milletin “dil”i durumundadırlar. "O milletin menşeyini ortaya koyduğu" için şehirlerin “tapu senedi” olarak da nitelendirilirler (Karamağaralı, 1992: VII). Bu genel değerlendirmenin yanında mezar taşları ve

mezar taşı kitabeleri buldukları yerin, tarihi, sanatı, kültürü, folkloru, edebiyatı ve dili açısından o bölgenin vesikası durumundadır (Ergun, 1932: 4; Dağlıoğlu, 1976: 32). Mezar kitabeleri, milletin inancını, yaşayışını, sanat zevkini ve anlayışını, duygu ve düşüncesini yansıttıkları ve kültürünü nesilden nesile taşıdıkları için de belge durumundadırlar ve bunların kendine has bir dili vardır (Gökpınar, 1936: 39; Sarı 2016b: 222).

Mezar taşlarında genel olarak Allah'a yakarış, Allah'tan rahmet isteme, geride kalanlardan ve kabri ziyaret edenlerden ervah için Fâtiha okuma ve dua etmelerini isteme gibi ibareler yer alır (Hanoğlu, 2018:327). Kabirde yatanla ilgili olarak sülale isimleri, unvanlar, meslekler, doğum ve ölüm tarihleri, ölüm sebebi gibi bilgiler yazılıdır. Bazı mezar taşlarında ömrün kısa, dünyanın geçici oluşuna, genç ölümün dayanılmazlığına, unutulmak korkusuna, insanın âciz ve çaresizliğine değinilir (Türkan, 2012: 3028).

Kabir taşlarında insanın ölümsüz olmadığı, her canlı gibi bir gün öleceği, sevdiklerinden ayrılacağı; ilahi emir gereği ruhunu Azrail'e teslim ederek geçici âlemden ebedi âleme göç edeceği; aciz ve çaresizliği, ölümün son oluş değil yeni bir hayata başlama oluşu (Eyice, 1955; Orkun, 1987; Sarı, 2017) gibi bir kabri ziyaret eden kişiyi düşünceye sevk eden uyarıcı sözler vardır. Bu dinî, ahlakî, felsefî sözlerle kabri ziyarete gelenler uyarılır ve kabristanda yatanlardan ibret almaları gerektiği hatırlatılır.

Kısa ve öz olarak söylemek gerekirse her biri vesika durumundaki mezar taşlarının ve kitabelerin, sanat değerleri ve ölenle ilgili taşıdıkları bilgiler yanında ölenin ve geride kalanların ağızından söylenmiş; dünyanın yalan ölümün gerçek oluşunu, bunlardan ibret alınması gerektiğini anlatan ve kabristanı ziyarete gelenleri uyaran bir dili vardır. Bu sebeple çalışmaya "Mezar taşlarının dili" denilmiştir.

1. Kocatepe Mezarlığı

Afyonkarahisar'daki Kocatepe Mezarlığı'nda Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden yadigar mezarlar ve mezar taşları bulunmaktadır (Gökpınar, 1936; Bakı, 1943; Sarı, 2017). "Asri Mezarlık", "Şehir Mezarlığı" ve "Kocatepe Mezarlığı" adlarıyla da anılan Afyonkarahisar Belediyesi Kocatepe Mezarlığı, Afyonkarahisar merkezinde bulunan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma mezarlıkların buraya taşınması suretiyle kurulmuş bir mezarlıktır.

Afyonkarahisar şehir merkezinde bulunan Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalma Kadınana Mezarlığı, Olucak Mezarlığı, Yarenler Mezarlığı, Musalla Mezarlığı, Cenkçi Mezarlığı, Taşpınar Mezarlığı, Devrâne Mezarlığı, Şehre Küstü Mezarlığı, Kayadibi Mezarlığı, Kubbeli Mezarlığı, Sarıkız

Mezarlığı, Debboy Mezarlığı, Semerciler Mezarlığı, Ot Pazarı Mezarlığı (İlgar, 2001: 341; Özpınar, 2017: 7) gibi irili ufaklı mezarlıkların, şehrin büyümesi ve yapılaşmanın artması üzerine şehir dışına bir kabristan yapılarak taşınması gündeme gelir. Belediye Meclisi'nin aldığı 5 Kasım 1932-3 numaralı karar üzerine Kızılburun mevkiinde bir kabristan yapılmasına karar verilir (Özpınar, 2017:4). Zamanın Belediye Başkanı Hüseyin Tiryakioğlu tarafından istimplâk edilen yere 1935 yılında “Asri Mezarlık” veya “Şehir Mezarlığı” olarak da anılan “Afyonkarahisar Belediyesi Kocatepe Mezarlığı” yaptırılır ve şehir merkezindeki mezarlar buraya taşınır (Üyümez 2002: 273; Sarı, 2017:8). Yerel kaynaklarda, şehir merkezindeki mezarların taşınması sırasında tarihimize, kültürümüze ve folklorumuza ait belge durumundaki kıymetli kabir taşlarının bazılarının kaybolduğu, bazılarının kırıldığı, tamiri imkânsız bir şekilde heder edildiği de zikredilir (Gökpınar, 1936; Bakı, 1941: 21-22; Bakı, 1943: 249; İlgar, 2001: 347; Sarı, 2019: 329).

“Mezar Taşları”nın dilini anlamada ve anlatmada “Kocatepe Mezarlığı”ndaki kabir taşları örnek alınmıştır. Adı geçen kabristandaki mezar taşları incelenmiş, Arap harfli olanlar Latin harflerine aktarılmış ve örnek olarak alınan kitabelerden hareketle çıkarılacak ders, “mezar taşlarının dili” olarak adlandırılmıştır. Bu kabristandaki mezar taşı kitabelerinin bazısı mensur bazısı manzum bazısı da mensur-manzum karışık yazılmıştır. Manzum sözlerin daha etkili oluşu sebebiyle çalışmamızda örnek olarak ele alınan mezar taşı kitabeleri daha ziyade manzum olanlardan seçilmiştir.

Kocatepe Mezarlığı'ndaki mezar taşı kitabelerinde ölenin adı, lakabı, şöhreti, doğum ve ölüm tarihi gibi kimlik bilgileri yanında kişiliği, eğitimi, mesleği, yaptığı işler, mezhebi, meşrebi hakkında belge durumunda bilgiler bulunmaktadır.

2. Kocatepe Mezarlığı'nda Metfun Meşhur Şahsiyetler

Kocatepe Mezarlığında, Afyonkarahisarlı olan veya çeşitli sebeplerle Afyon'da görev yapıp vefatı sonrası buraya defnedilen Afyonkarahisarlı olmayan büyük şahsiyetler yatmaktadır. Bu şahsiyetlerden şair ve yazarların bazılarının yerel kaynaklardan, mezar taşı kitabelerinden ve “Mezarlık Kayıt Defterleri”nden çıkarılan biyografik bilgileri aşağıda örnek olarak verilmiştir:

Abdullah Mahir Erkmen (Sarı 2019: 277)

Adı: Abdullah Mahir

Soyadı: Erkmen

Baba Adı: Mahmut

Yaşı: 77

Ölüm Tarihi: 14.11.1978

Pafta: 01

Mezar No: 08

**

Ahmed Vehbi Çizmeciler (Sarı 2019: 482)

Adı: Vehbi

Soyadı: Çizmeciler

Baba Adı: Ali Fevzi

Yaşı:

Ölüm Tarihi: 13.01.1937

Pafta: 04

Mezar No

**

Bekir Sıtkı Sencer (Sarı 2019: 440)

Adı: Bekir Sıtkı

Soyadı: Sencer

Baba Adı: Mustafa

Yaşı:

Ölüm Tarihi: 13.04.1963

Pafta: 16

Mezar No: 59

**

Edip Ali Bakı (Sarı 2019: 229)

Adı: Edip Ali

Soyadı: Bakı

Baba Adı: Mümtaz

Yaşı:

Ölüm Tarihi: 02.06.1959

Pafta: 16

Mezar No: 140

**

Enver Yurter (Sarı, 2019: 501)

Adı: Enver

Soyadı: Yurter

Baba Adı: Hami

Yaşı:

Ölüm Tarihi: 13.06.1948

Pafta: 03

Mezar No: 52

**

Felahi Genel (Sarı 2019: 291)

Adı: Felahi

Soyadı: Genel

Baba Adı:

Yaşı: 68

Ölüm Tarihi: 1946

Pafta: 08

Mezar No:

**

İsmail Özalp (Sarı 2019: 339)

Adı: İsmail

Soyadı: Özalp

Baba Adı: Hasan

Yaşı: 63

Ölüm Tarihi: 01.04.2005

Pafta: 81

Mezar No: 08

**

Mehmet Tokman (Sarı 2019: 461)

Adı: Mehmet

Soyadı: Tokman

Baba Adı: Ahmet

Yaşı: 72

Ölüm Tarihi: 23.12.1993

Pafta: 01

Mezar No:

**

Mustafa Akalın (Sarı 2019: 205)

Adı: Mustafa

Soyadı: Akalın

Baba Adı: Mehmet

Yaşı: 68

Ölüm Tarihi: 26.07.1988

Pafta: 21

Mezar No: 153

Afyonkarahisar'daki mezar taşı kitabelerinde diğer bölgelerde de görüldüğü gibi genel olarak “hüve'l-bâki” ibaresi, ayet ve hadisler ile ölenin doğum tarihi, ölüm tarihi, adı, lakabı, sülalesi, mesleği gibi kimlik bilgileri bulunur (Yılmaz, 2018: 338). Kitabelerde yazılanlar ya hayatta kalanların dilinden söylenmiş ya da ölenin hayattayken söylediği sözlerin taşta işlenmiş şeklidir. Yazılarda, ölümün acı, ama gerçek, Allah'ın emri ve dünyanın geçiciliği, kabirden ibret alınması ve yaratandan mağfiret dilenmesi gerektiği hatırlatılarak kabri ziyaret edenlerden dua ve Fatiha istenir (Sarı, 2016b: 220). Kocatepe Mezarlığı'ndaki mezar taşı kitabelerinin dilini anlama noktasında yazılanları; “Vefat Edenin Kimlik Bilgilerini İhtiva Edenler” (Sarı, 2016b: 240); “Ölenin Ağzından Söylenenler” (Sarı, 2016b: 224); “Geride Kalanların Ağzından Ölene Söylenenler” (Sarı, 2016b: 232); “Dünyanın Yalan Ölümün Gerçek Oluşu” (Sarı, 2016b: 235); “Genç Yaşta Gelen Ölümün Acı Oluşu” (Sarı, 2016b: 238); “Yaratan'a Sığınma ve Mağfiret Dileme” (Sarı, 2016b: 237); “Ziyaretçiden Dua ve Fâtiha İsteme” (Sarı, 2016b: 234); başlıkları altında değerlendirmek mümkündür.

3. “Kocatepe Mezarlığı”ndaki Mezar Taşlarının Dili

Mezar taşları, güfte ve bestesiyle kulağa ve ruha hitap eden türkülerimiz gibi görsel yönleriyle göze, kitabelerdeki sözleriyle de ruha hitap ederler. Türkülerin dili olduğu kadar mezar taşlarının da dili olduğu akademik çalışmalarla dile getirilmiştir (bk. Öztürk, 1988; Doğan 1999; Sarı, 2012; Türkan 2012; Sarı 2016b; Sağiroğlu Arslan, 2017).

Kocatepe Mezarlığı'nda türkü, destan, masal ve ağıtlarda yer verilen “ölenin ağzından söyleme” (Öztelli, 1972: 814) tarzı dikkat çekicidir ve bu anlatım kabir taşını okuyan kişi üzerinde daha fazla etki gösterir (Sarı, 2016b: 224). Hayatta kalanlarca yazılan bu sözlerde söylenenlerin, yapılan ikazların etkili ve inandırıcı olması için böyle bir anlatım şekli oluşturulmuştur. Vefat etmiş olanlar, sevdiklerine uyarıda bulunarak; iş işten geçmeden, misafir olunan dünyadan asıl vatana geçmeden, hazırlıklı olmaları için uyarıda bulunurlar. Mezar taşlarının bazılarında geride kalanların ağzından söylenmiş sözler vardır. Bu sözlerin bazıları, ölenin hayattayken yapmış olduğu vasiyeti üzerine yazılmış sözlerdir. Ölenin ardından söylenmiş, sevenlerince duyulan acıyı ve ölenin büyüklüğünü dile getiren mezar taşı kitabelerindeki ibret-âmez sözler “sağü”, “ağıt” ve “mersiye” gibi edebî bir hüviyeti haizdir (Öztürk, 1988; Çobanoğlu, 2000; Sarı, 2016b).

Kocatepe Mezarlığı'ndaki mezar taşlarında tarihe, sanata, kültüre, edebiyata, dile velhasıl birçok millî değerimize belge olarak kullanılabilir kıymetli

bilgiler vardır. Çalışmada, çoğu manzum yazılan bu sözlerden konumuzla ilgili olanların üzerinde durularak ekte fotoğrafları verilecektir. Mezar taşlarının, göze hitap eden sanatsal dilini uzmanına bırakarak gönle hitap eden dili üzerinde durmaya çalışacağız.

Her biri bir ansiklopedi maddesi gibi bilgi kaynağı olan mezar taşı kitabelerinde kabirde yatanın kimliği ile ilgili bilgiler yer alır. Kocatepe Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının bazısında bu tür bilgileri bulmak ve bilimsel çalışmalarda kullanmak mümkündür. “Giriş”te, Selçuklu ve Osmanlı zamanından kalan mezar taşlarının taşınma sırasında bazılarının kaybolduğuna bazılarının da kırıldığına değinmiştik. Bu sebepten olmalı ki Kocatepe Mezarlığı'ndaki Arap harfli kabir taşlarının sayısı çok azdır. Arap harfli kitabelerin bazısı ise yakın dönemde yazılmıştır.

3.1. Ölenin Kimlik Bilgilerini Taşıyan Sözler

Bazı mezar taşlarında orada medfun bulunanla ilgili belge durumunda sözler bulunmaktadır. Bunların bazıları önce mensur sonra manzum olarak yazılıdır. Bu tür kitabelerden biri Hacı Mahmut Dayfullah Savi Aile kabridir:

“İskenderi(ye)de hicri 1300'de doğdum. Türk İstiklal savaşına iştirak ettim. Yüzbaşılıkla taltif edildim. Memleketime dönmek için ayrıldım. Afyonda evlenerek kaldım. Beni Afyon havalisi Arap Hoca veya Arap Doktor olarak tanır. Seyyar vaiz olarak bütün Türk İslam halkına irşatlarda bulundum. Afyonda vefat ettim. 3 Nisan 1953

Geldin okudun beni tanıdın

Sana da irşatta bulunayım

Mağrur bir insanın benliği ölü

Ulu insan taşır alçak gönülü

Eşi ve oğlu E. Ast. Subay ve Kuyumcu

Mehmet Kemal Savi rûhlarına Fâtiha” (Pafta: 14, bk. Resim 42)

Mevlevi Hacı Râşid Dede'nin mezar taşında merhumun, Afyonkarahisar Mevlevihanesi'ni Mevleviliğin ikinci merkezi haline getiren, Mevlevihane'de onlarca şahsiyet yetiştiren ve Anadolu'nun birçok yerinde dergâh açan, Mevlevilik ile Bektaşılık'i sözde ve özde birleştiren, Mevlana'nın yedinci neslinden torunu Mehmed Çelebi (Sultan Divani/Semâi) (v. 1545)nin (Sarı 2019: 438) eşiğinde yetişip altmış yıl hizmet ettiği bilgileri bulunmaktadır:

“Fâtiha

Hacı Râşit merhum ü mağfur Dede

Sultan Divanı'nin Hak eşiğinde

Baş koydu altmış yıl hizmetin etti

Fenadan bekâya hû deyip gitti” 6 Mart 1952 (Sarı 2016b: 242) (Pafta: 5 (bk. Fot. 19)

“(Yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır” mealindeki ayet, kabir taşlarına da işlenmiştir (Yılmaz, 1992: 96). Arap harfli yazısı silinmiş, yıpranmış ve okunamaz bir halde iken, yazıların üzerini otlarla renklendirerek okuyabildiğimiz kabir taşında da bu ayet yazılıdır. Kabirde yatanın “Müsevid 'Ömer Hâce” olduğu yazılı kitabede, “Küllü men 'aleyhâ fân” (Rahmân, 55/26) ayeti verilip yeryüzünde ins ü cân her şeyin öleceği belirtilir ve rûz-ı cezâda Muhammed Mustafâ’dan şefâat olacağı ümit edilir:

“Hüve'l-bâkî

Küllü men 'aleyhâ fân” buyurdu Yezdân

'Âkıbet ölecektir yeryüzünde ins ü cân

Müsevid 'Ömer Hâcedir burada yatan

Ola şefâ'at rûz-ı cezâda Muhammed Mustafâdan

Müsevid Ömer Efendi Erdem Soyu Kabri Rûhuna Fâtiha” Doğum 1879- Ölüm 1946 (Sarı, 2016b: 241) (Pafta: 7) (bk. Fot. 4)

Kocatepe Mezarlığı’nda şekli, mermeri, sandukası, boyutları, başlığı, figürleri, işleniş tekniği ve hattı ile dikkat çeken; bir şaheser, bir sanat abidesi olarak ve her türlü ihtişamıyla ayakta duran kabirlerden biri “Şeyhü'l-islâm Hacı Halil Efendi”ye aittir. Kabirde metfun bulunan “Şeyhü'l-islâm Hacı Halil Efendi”, bir "Kadı"nın oğlu olarak sarayda III. Selim ile birlikte büyür. Enderun’da iyi bir eğitim alan Hacı Halil Efendi, Enderun ağalığı, Hazine Kethudalığı, Kadılık, Kadiaskerlik, Şeyhülislamlik gibi önemli görevlerde bulunur. II. Mahmut döneminde Bursa’ya buradan da Afyon’a sürgün edilir ve 1881’de vefat eder (Yüksel ve Karazeybek, 2006:610). Yaptığı vasiyet gereği Gedik Ahmet Paşa Cami bahçesine defnedilir. Şehir merkezindeki kabirlerin Asri Mezarlığa nakli sırasında buraya taşınır (Gönçer, 1991: 291; M. Larousse, 1896: 4964). Arap harfli mezar taşı kitabesinde belge durumunda bilgiler bulunmaktadır:

“Hüve'l-bâkî

Şeyhü'l-islâm-ı sâbık

ve hazîne-i hümayun kethudâsı

esbak-ı merhûm ü mağfûr

el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-gafûr

el-hâc Halîl Efendi

rûhiçün rızâen li'llâhi ta'âla

el fâtiha” 1236 (Pafta: 4) (bk. Fot. 5)

Bu mezarla aynı pafta ve aynı mahalde yer alan “Halil Hilmi Beyin Kerîme-i pâkizeleri Naciye Hanım” için yaptırılan, “Şeyhü'l-islâm Hacı Halil Efendi” kabri gibi mezarın yapılışı, şekli, mermeri, sandukası, boyutu, başlığı, tepeliği, figürleri, işleniş tekniği, hattı yani göze hitap eden yönleri itibari ile bir şaheser, bir sanat abidesi olan kabirdir. Başında tepelik/hotoz, gerdanında gerdanlık/beşibirlik bulunan ve bir kadını temsil eden kabir taşının kitabesinden burada yatanın "Halil Hilmi Beyin Kerîme-i pâkizeleri Naciye Hanım" olduğu anlaşılmaktadır. “Nâciye Hanım”, Manastır vilayetinden Afyon’a muhasebeci olarak gelen Halil Hilmi Bey’in iki kızından biridir. İki kız kardeş yakalandıkları tifüs salgınında hastalanıp ruhlarını teslim ederler. Kitabede Naciye Hanım’ın 27 Ramazan 1322’de kadir gecesinde vefat ettiği yazılıdır. Cenazeleri şehir merkezinde bulunan Büyük Kadınana Mezarlığı’nın bir bölümü durumundaki Garipler Mezarlığı’na defnedilir (Yüksel, 2008: 26). Arap harfli mezar kitabesinde yazılanlar tarihî bir belge durumundadır:

“Âh mine'l-mevt

Manastır Vilâyeti dâhilinde Ohri eşrâf

ve hânedânından Karahisâr-ı Sâhib Muhâsebecisi izzetlü

Halil Hilmi Beyin kerîme-i pâkizeleri olup

leyle-i mukaddese-i kadrde dâr-ı bekâya irtihâl eyleyen

murâdına irmemiş merhûme-i Nâciye

dâ'im olsun rahmet-i Yezdâna nâ'ile

rûhiçün el-fâtiha” Sene 27 Ramazan 1322 (Pafta 4) (bk. Fot. 6)

Mezarlıkta, Arap harfli kitabesi bulunan mezarlardan biri, Afyonkarahisar eşrafından “Hâlid Şehribanoğlu” ve mahdumu “Ahmed Şehribanoğlu”nun metfun buldukları kabirdir. Arap harfleriyle yakın zamanda yazılan kitabede, kabirde metfun bulunan baba ile oğlunun doğum ve vefat tarihleri verilerek ruhları için Fatiha istenir:

“Hüve'l-hayyü'l bâkî

Afyon eşrâfından

Merhûm Hâlid Şehribânoğlu

Velâdeti: 1929- İrtihâli: 2009

Ve mahdûmu

Ahmed Şehribânoğlu

Velâdeti: 1963- Vefâtı: 1999

Rûhları için el-fâtiha” (Pafta: 14) (bk. Fot. 7)

İncelediğimiz mezar taşı kitabelerindeki sözlerin bazıları bölgeye özgü bazıları başka yerlerde de görülen genel sözlerdir. Bu genel sözlerden biri, vefat

edenin mesleğiyle uyumlu olarak anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Pafta 6'da bulunan "Eskici Hasan Altıntaş Aile Kabri"nde bir yere giderken eli boş gidilmeyeceğine vurgu yapılır. Gerek inceleme yaptığımız Kocatepe Kabristanı'ndaki gerekse başka kabristanlardaki kabir taşlarında ortak ifadeler bulunmaktadır. Bu sözlerin bazıları ediplerin daha önceden söyledikleri şiirlerinden etkilenererek oluşturulmuştur. Tahirü'l-Mevlevî'nin inşâd edip kabir taşına yazdırılmasını vasiyet ettiği;

"Eli boş gidilmez gidilen yere

Rabbim boş gelmedim ben suç getirdim

Dağlar çekemezken bu ağır yükü

İki kat sırtımda pek güç getirdim"

manzumesi, bir kabirde yatanın hayattayken yaptığı işine uyarlanarak yazılmıştır. Kitabede verilen bilgiye göre "Eskici Hasan", mesleği gereği hayattayken hep sırtında yük taşımıştır. Onun öğrendiği, bildiği tek şey sırtında yük taşımaktır. Gidilen yere eli boş gidilmeyeceğini o da bilmektedir ve huzura eli boş gelmemiştir. Seven sevdiğine yalan söyler mi? Doğruları söylemekten çekinir mi? Açık ve net olmak gerekir. Hele bu sevgili, her şeyi bilen Allah ise saklamaya ne gerek vardır. Bu inanç, bu açık yüreklilik ve esprili bir söyleyişle yaratılan yaratanına şöyle seslenir gibidir: "Dünyada hamallığı, sırtımda yük taşıma mesleğini bana veren sensin. Dağların çekemeyeceği ağırlıktaki içi suçla/günahla dolu-çuvalı- iki kat sırtımda güç taşıyarak huzuruna getirdim. Sen yaratan ben yaratılan... Bana can veren sensin, verdiğin canı alan sensin. Can senin, mal senin, verdiğin hamallık mesleği senin, ama suç/günah benim. Sen sevgili ben sevenim. Sen Allah ben kulum. İster affet ister ceza ver..."

"Eli boş gidilmez o gidilen yere

Rabbim boş gelmedim suç getirdim

Dağların çekmediği o ağır yükü

İki kat sırtımda çok güç getirdim"

(Eskici Hasan Altıntaş Aile Kabri (Sarı, 2016b: 223) (Pafta:6) (bk. Fot. 16).

Mezarlıklar ve mezar taşları insanların yaşayışlarını düzenlemede ibret alacakları yerlerdendir. Bu durum özellikle kitabelerin dilinde öne çıkarılmaya çalışılır. Kabri ziyarete gelenlerin, kabirlerde yatanlardan ibret almaları, asıl vatana gitmeden önce hazırlanmak gerektiği hatırlatılır. Kitabenin başına uyarı olarak "Dikkat" yazısının yazılması dikkat çekicidir. Kitabelerin çoğunda olduğu gibi burada da kabri ziyarete gelenlere ölümün ne zaman ve nasıl geleceğinin belli olmadığı, birlikte yaşarken her an dostlardan ayrılabilceği,

ara sıra olsa da kabri ziyaret ederek burada yatanlardan ibret alınması gerektiği hatırlatılır.

3.2. Ölenin Ağzından Söylenen Sözler

Masal, destan, ağıt, türkü gibi bazı edebî türlerimizde görülen ölenin ağzından söyleme dinleyenlerin ve okuyanların üzerinde etkili olmuştur (Öztelli 1972: 814; Sarı, 2017: 16). Genelde olduğu gibi özelde Afyonkarahisar Asri kabristanında yer verilen “ölenin ağzından söyleme” metodu mezar ziyaretine gelenler üzerinde tesirli olmuştur. Bu sebeple mezar taşı kitabelerinde bu anlatım dikkat çekicidir. Bu sözlerin bazıları ölenin geride kalan sevenlerinin ağzından söylenmekle birlikte bazıları ölen kişinin vasiyet etmesi üzerine yazılmış sözlerdir. Dünyanın geçici oluşu dikkate sunulan bu sözlerde, geride kalanlara sesleniş uyarı bulunmaktadır. Özellikle dünyaya doymadan bir hastalık veya kaza sonucu genç yaşta ölenlerden ibret alınması gerektiği, dünyanın geçici olduğu dile getirilir ve ervaha bir Fâtiha okuması istenilir:

1150-Sene

Ziyâretten murâd olan du'âdır

Bugün bana ise yârın sanadır

Vâ'izzâde Bekir Çelebi (Pafta: 8)

Mezarda yatan “Kabak Oğullarından Hüseyin oğlu Hacı Ali Kaban” dilinden verilen kitabede ölenin çaresiz bir şekilde Allah’tan mağfiret dilemesi, kabrini ziyarete gelen dost ve arkadaşlarından ruhuna bir Fâtiha ihsan buyurmalarını beklemesi, bir bakıma geride kalan sevenlerinin uyanmalarına ve kabirden ibret almalarına vesile olmak ister gibidir. Bu dil, kabir taşlarının en belirgin dilidir. Arap harfli kabir taşının sözleri şu şekildedir (Sarı, 2016b: 234):

“Hüve'l-bâkî

Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdân

Bi-hakkın 'arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ân

Gelüp kabrim ziyâret iden ihvân

İdeler rûhuma bir Fâtiha ihsân

Kabak Oğullarından Hüseyin oğlu Hacı Ali Kaban” 1940 (Pafta: 1 (bk. Fot. 2)

Hem göze hem gönle hitap eden hem şekli hem dili bakımından dikkat çeken mezar taşlarından biri, 8 Mayıs 1971 tarihinde Hakk’a yürüyen Afyonkarahisarlı matematik müderrisi Ömer Fevzi Atabek (Sarı, 2019: 220)e aittir. Kabrin, göze hitap eden sanat cephesi yanında gönle hitap eden söz cephesi de dikkate şayandır. Kitabede “kuş”un “kalp”, “kafes”in “göğüs” olarak tahayyül edilışı, kuşun uçması ile “ölüm”, kafesin toprağa düşmesi ile de kuşu uçan yani kalbi duran bir bedenin “toprağa defnediliş”i anlatılmaktadır.

Kitabede geçen “toprağa düşmek” sözü de toraktan gelenin toprağa gideceğini anlatması açısından söylenmiş güzel bir söyleyiştir. “Ölüm” kelimesinin soğukluğu, kabullenilmesinin zorluğu, belki de insanın diğer canlılardan farklı düşünülüşü sebebiyle eskiler “öldü” kelimesini pek kullanmamıştır. Bunun yerine Hakk’a kavuştu, ahrete göçtü, uçmağa gitti, göğe yükseldi, şekil değiştirdi, mekân değiştirdi, dünyasını değiştirdi, don (elbise) değiştirdi, ukbaya ulaştı, diğer-gün oldu, rihlet etti, irtihal eyledi, göçtü, toprak oldu, toprağa düştü, vefat etti gibi sözler kullanmışlardır. Bu genel kullanımlardan başka, Turgutlu’da söylenilen “trampete gitti”³ deyimini (Elçin 1986: 649, Sarı 1990: 37) gibi bölgelere özgü kim bilir ne güzel kullanımlar vardır. Arap harfli manzum kitabede ayrıca hayırlı öğrenci yetiştirmeye de temas edilir:

“Hüve'l-bâkî

Kuşu uçan kafesim toprağa düştü

'Afv u mağfiret ulu Allah'a düştü

Dünyâda benim yegâne mükâfâtım

Kadir-şinâs talebem oldu

Riyâziyye müderrisi 'Ömer Fevzî

1300 H- 1882 M 1391 H- 1971 M” (Sarı, 2016b: 226) (Pafta: 7) (bk. Fot. 20).

“Dikkat

Hüve'l-bâkî

Arasıra gel gör de ibret al bizlerden

Hep beraber yaşarken, bak biz nasıl ayrıldık sizlerden

İtfâiye Çavuşu Bekir Gedik ve Şerife Aile Kabri

Rûhlarına Fâtîha” P. 5 No: 42 (Pafta: 5) (bk. Fot. 17)

“Abdullah ve Selami Gümüşkanat Aile Kabri”nde dünyanın geçici, ahiretin ebedi oluşu hatırlatılır. “Dünya”, geçici ve telaşlı oluşu yönünden “pazar” yerine benzetilir. Ebedi olarak kalınacak yer “mezar”dır, ahirettir. Geçici mekândan asıl vatana hediyelerle dönülür. “Dört arşın kefen ile döndük mezara” söyleyişi ile hem götürülen hediye hem de başka bir şeyin götürülemediği dile getirilir. Dizide dönülecek yer olan “mezar”ın “vatan”, alınan “dört arşın “bez”in (kefenin) de vatana (mezara) götürülebilecek “hediye” olarak ele alınması düşündürücüdür:

“Ana rahminden geldik

³ Manisa'nın Turgutlu ilçesinde “Haydara soralım” (Sarı 1990: 37) deyimini gibi kullanılan “Trampete gitti” sözü; trampet çaldığı için “trampetçi Hasan” olarak anılan zatın tarlasını mezarlık yapılması için Belediyeye hibe etmesi sonrası tarlaya yapılan kabristana defnedilenler için, “mezarlığa götürüldü, öldü” anlamında kullanılmaya başlayan bir deyimdir (Elçin 1986: 649).

*Dünya denen pazara
Gonca gül idik geldik nazara
Dünyayı görmedik sefa sürmedik*

*Dört arşın kefen ile döndük mezara
Abdullah ve Hatice ruhuna fatiha” (Pafta: 9) (bk. Fot. 18)*

3.3. Geride Kalanların Ağzından Ölene Söylenenler

Mezar taşlarında ölenin geride kalan dost ve akrabalarının ağzından söylenilmiş sözler de vardır. Ölene olan sevgi ve özlemin dile getirildiği bu sözlerde ölenin rahatlatılması istenircesine ölenin unutulmadığı ve unutulmayacağı vurgulanır. Ölenin dünyadayken yüce ve ulu bir şahsiyet olduğu hem sevdiği hem de sevildiği hatırlatılarak tertemiz, günahsız bir şekilde göklere yükseldiği söylenir. Eşinin, çocuklarının veya sevenlerinin ağzından söylenen bu tür sözlerin bazıları o kabre özel söylenilmiş olmakla birlikte çoğu başka kabirlerde de görülen ortak söyleyişlerdir (Sarı, 2017:24). Bu tür kitabelerden bazıları şöyledir:

*Merhum Alb. Şükrü Öntan
Ümitsiz Beklerim
Hasretin kalbimi yakarken her an
Gönlümde o yeşil göz de yaşar da
Ölemem yabancı ellerde inan
Zevk bulmam sensiz bir ilkbaharda
Sen cansız yatarken bu topraklarda
Hayalinle kapanır göz bebeklerim
Gölgeler kararsa güneş batsa da
Her zaman ümitsiz seni beklerim
D. 1329- ö. 1964-Eşi Semiha Öntan (Pafta: 14)*

*Ne geçen zaman seni unutmaya yetecek
Ne de seni unutmaya gelecek kadar zaman gelecek
Bizi bırakıp gitsen de unuturuz sanma
Zaman alışmayı öğretir ama unutmayı asla
Yrd. Doç. Dr. İhsan Balcı (Pafta: 24)*

*Dualardan kopup gelmiş bu huzur,
Dallarda kandildir yansıyan sular.
Bir bitmez özlemdir gönlümüzdeki,*

*El sallıyor uzaklaşan kaygular.
Recep Yaşayacak- Hatice Yaşayacak
(1930- 2009) - (1933- 2010) (Pafta: 30)

*Fatih Gümüş Gazeteci 1946-1995
Yüceydin sevdin sevildin
Uluydun saydın sayıldın
Tertemizdin göklere yükseldin (Pafta: 8, bk. Resim 26)

*Bırakıp gittin bizi seni unuttuk sanma
Zaman alışmayı öğretir, belki
Ama unutmayız asla
Yavuz Taşman (Pafta: 8)

*Yoktu iffette selamette eşi
Pek güzel huylu ibadetti işi
Toprağa düştü letafet güneşi
Aramızdan çekip gitti bugün
Sülüm Çelikay (Pafta:3)*

3.4. Dünyanın Yalan Ölümün Gerçek Oluşunu Dile Getiren Sözler

İncelediğimiz bazı mezar taşlarında dünyanın fânî, yalan, misafirhane; ölümün ise gerçek oluşu dile getirilerek servete, mala, mülke, evlada ve gençliğe güvenmemek gerektiği hatırlatılır. Sermayenin kefen ve her insanın akıbetinin toprak olacağı, ölenlerden ibret alınması gerektiği, elde imkân varken hazırlanılması gerektiği söylenir ve kabri ziyaete gelenlerden bir Fâtiha okumaları istenir (Sarı, 2017: 29).

Mezarda, bir kısmı toprağa gömülü vaziyette yatan, Nûri Paşa'nın ve Âkif Bey'in annesi Hacı 'Âtike Hanım'a ait- yer yer silinmiş ve kırılmış-, Arap harfleriyle yazılı mezar kitabesinde aileyle ilgili belge durumunda kimlik bilgileri bulunur. Kitabede ayrıca dünyanın geçici oluşu vurgulanarak kabirde yatanın mekânının cennet olması için dua edilir:

*“Hüve'l-bâkî
Şehâ yoktur bu fânî'nün vefâsı
Zevâl bulur bütün zevk ü safâsı
Nûri Paşa vü 'Âkif Bey anası
Vefât eyledi emrün muktezâsı*

Hâci 'Âtike Hânım idi nâmu

Mekânını kıla cennet Hudâsı” 1299 (Sarı, 2016b: 241) (Pafta: 2) (bk. Fot. 1)

Pafta 15'teki bir mezar taşı kitabesi “Göbelzâde el-hâc Osman Ağa”nın eşi “Hatice Hanım”ın vefatı üzerine yazılmıştır. Arap harfli kitabede, kabirde yatanla ilgili olarak bin üç yüz on dörtte vefat ettiği, hayır hasenat sahibi biri olduğu bilgileri verildikten sonra kabri ziyarete gelenlere dünyanın fâni oluşu dile getirilerek uyarıda bulunulur:

“Hüve'l-Hallâkü'l-bâkî

Sene 1314

Göbelzâde el-hâc 'Osman Ağanın

Zevcesi fenâdan eyledi rihlet

Hiç vefâsı yoktur fânî dünyânın

Sunar peyk-i ecel her câna şerbet

Bin üç yüz on dörtte eceli geldi

Hadîce Hâtunun ruhunu aldı

Ettiği hasenât yanına kaldı” (Sarı, 2016b: 242) (Pafta: 15 (bk. Fot. 3)

Dünyanın fani oluşunu dile getiren kitabelerden birkaçı da şöyledir:

Güvenme evladına malına

Bir gün gelirsin “Garipler Mezarı”na

Mevlüt Albayrak (Pafta: 26)

Güvenmeyin dünyaya fânidir, bakın

Bekler bir şey varsa ölümdür yakın

Gençliğine, servetine güvenme sakın

Bir Fâtiha oku sen de ol Allah'a yakın

Cemalettin Dülger (Pafta: 20)

Renkten gösterişten ibaret olan

Sonu mezarda ibaret bulunan

Bu âleme nasıl gönül verirsin

Her şey bir hiçtir bu fâni dünyada

Mezar bir sukuttur mezar bir âlem

Zevki eğlencesi değer mi yâda

Zavallı hayatın her şeyi elem

Mustafa Akalın (Pafta: 21)

Çeşm-i ibretle nazar kıl

*Bu dünya misafirhanedir
Kâşânedir âkıbet
Sermâyesi bir kefendir
İbrahim Oktay (Pafta: 18)*

*Ey kardeş, dinle şu güzel sözünü
Temiz tut kalbinin özünü
İki cihanda sevgili olacak istersen
Tut Tanrı'nın sözünü
Ömrün boyunca geçen günler bir rüyâ
Nerde kaldı baban Âdem'le annen Havva
Hasan Bayram (Pafta: 19)*

*Ey Zahir
Sanma zinhar kalacaktır
Hayattaki bir nefes
Hepsi fâni vefasızdır
Allah bes bâkî heves
Burası Hacı Caferoğlu Cafer Çepni Soyu Kabri rûhuna Fâtiha
20.12.1940 (Pafta: 2, bk. Resim 33)*

3.5. Genç Yaşta Gelen Ölümün Acı Oluşunu Anlatan Sözler

Yunus Emre'nin, "Yiğit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi" dediği genç ölümü, ölümlerin en dayanılmazı ve acı olanıdır. Mezar taşlarında, ömrünün baharında yalan dünyadan ayrılıp rahmete kavuşanların unutulmayacağı, onlara meleklerin dahi ağladığı, mekânlarının Cennet olacağı belirtilir (Sarı, 2017: 34).

Aruz ölçüsüyle (*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*) yazılmış Pafta 4'teki bir mezarın kitabesinde genç yaşta ölümün acısı dile getirilir. On sekiz yaşında vefat eden bir gencin dilinden oluşan kitabede, Allah'ın divanına genç yaşta çıkış-belki de dermansız bir dertten dolayı- zehir olan on sekiz yıl, fani dünyada evlat acısıyla kalan anne-baba ve dua isteme hem Allah hem Tanrı lafızlarının birlikte kullanıldığı manzumede zikredilir:

*"Genç yaşında aldın Allah'ım beni divânına
Doymamıştım on sekiz yıl zehr olan eyyâmına*

*Fâni dünyada bıraktım annem ile babamı
Onların ey yüce Tanrım sen yetiş imdâdına*

*Bilse geçmez çinneyüp toprağımı ibret alan
Yaşlı gözlerle eder hem Fâtihalar armağan*

*Ağlasın bedbaht atamla anneciğim dostlarım
Tatmadım lezzet hayattan vermedi ecel aman*

*Hulusi Özgürel Kızı Perihan ruhuna fâtiha” D. 31.7.924- Ö. 8.12.942 (Pafta: 4)
(bk. Fot. 10)*

Gençliğe güvenmemek gerektiği ve ölenlerin hep ihtiyarlar olmadığı hatırlatılan “Evrenler Aile Kabri”nin kitabesinde “Dün geçti yarın var mı?” cümlesi; büyük zatların, akıllı insan “mâzi”ye ve “âti”ye göre değil içinde bulunduğu zamana “hâl”e göre yaşar anlayışını hatırlattığı için dikkat çekicidir. “Mâzi” iyisiyle kötüsüyle geçip gitmiştir ve geri getirmek mümkün değildir. “Âti”ye sağ olarak çıkıp çıkmayacağımız meçhuldür. Akıllı insan, içinde bulunduğu, yaşadığı zamanının kıymetini iyi bilir. Kitabede ölümün ne zaman geleceğinin bilinmediği açık ve sade bil dille anlatılır:

“Dün geçti yarın var mı?

Gençliğe güvenme

Ölenler hep ihtiyar mı?

Evrenler Aile Kabri ruhlarına fatiha” (Pafta: 1) (bk. Fot. 11)

Yine genç yaşta ölümün dile getirildiği Pafta 3’teki bir kitabeden, burada metfun bulunanın “Yüksek tahsilini henüz bitirmeden genç yaşta hayata gözlerini yuman Hacı Recep Sağlam mahdumu İsmail Sağlam” olduğu ve dünyadan genç yaşta göçtüğü anlaşılmaktadır:

“Hüve'l-bâkî

Genç iken etti dünyadan hicreti

Makamın et ey Allahım cenneti

Yüksek tahsilini henüz bitirmeden pek genç yaşta hayata gözlerini yuman Hacı Recep Sağlam mahdumu İsmail Sağlam rûhuna Fâtiha

Ölümü: 27 Ramazan 1363/ 15 Eylül 1944 Cuma” (Pafta: 3) (bk. Fot. 12)

“Türkmen adeti ölüye yakılan ağıt biçimi yazılmış bir mezar taşı”nda:

Ah ile feryada düşdüm gençliğime doyamadım

Derdime derman aradım ilacını bulamadım (Gönçer 1991: 330) yazılıdır.

Kocatepe Mezarlığı’ndaki mezar taşlarında “genç yaşta ölüm”ün acı oluşu dile getirilir. Bazıları şu şunlardır:

Yüzünde gülünce güller açardı

Genç yaşta soldu ah Süleyman Eren

Bir gönül kırmaktan korkar kaçardı

Alın yazın böyle vah Süleyman Eren

.....
Cana yakın tavrı gönül alırdı
Şen şakrak haliyle neşe bulurdu
En küçük haberle mutlu olurdu
Alın yazın böyle vah Süleyman Eren

Trafik terörü canlar alıyor
Süleymanlar bir bir kurban oluyor
Ölene bizden rahmet kalıyor
Alın yazın vah Süleyman Eren
Süleyman Eren (Pafta: 53)

3.5. Tanrı Lafzının Geçtiği Kitabeler

Kocatepe Kabristanındaki kabir taşlarında Allah, Huda, Hakk, Mevla lafızlarından başka aynı samimi hislerle ve inançla söylenmiş “Tanrı” sözünün geçtiği kitabeler de vardır. Bu kullanım pek çok yönden dikkate alınması gereken bir husustur. “Tanrı” kelimesi, Arapça Rabb, Hakk, Hüdâ; Farsça Hudâ anlamında “Allah” karşılığı kullanılan Türkçe bir kelimedir. Konuyla ilgili yapılan yorumlara ve tartışmalar girmeden “Tanrı” kullanımının Ahmet Yesevi’de, Yunus Emre’de, Süleyman Çelebi’de ve pek çok edibimizin eserlerinde de geçtiğini hatırlatmak isterim.

Pafta 4’teki manzum-mensur yazılmış mezar taşı, dikkatimizi çeken kabir taşlarından biri olmuştur. Mezarı ziyaret edenleri “Fâtiha” suresini okumaya davet eden “El-fâtiha” nidasıyla başlayan kitabede, nidadan hemen sonra Latin harfleriyle yazılmış “Tanrı Bâkî” hitabı bulunur. Kitabenin, “Tanrı” lafzıyla başlayan manzum bölümü “Hâlik” lafzıyla biter. Kabirde yatanın kimliğiyle ilgili bilgiler de nesir olarak verilir. Bu bilgilere göre kabirde yatan şahsın bir kaza sonucu genç yaşta öldüğü, zeki, çalışkan ve güzel huylu biri olduğu anlaşılmaktadır. Pafta 4’teki bir mezar taşında da “Tanrı” ve “Allah” birlikte yazılıdır (Sarı, 2016b: 218):

“El-fâtiha
Tanrı Bâkî
Bu süfli hayata değildi lâyıık.
Görev aşkı, zekâ, güzel huy ile.
Genç yaşta uçtu âh! ulvi âleme.
Kabirini nûra gark eylesin Hâlik”
Doğum: 1919, Ölüm: 15. 6. 1953

Afyon P.T.T. mensuplarının sevgili meslektaşları kaza kurbanı, Sertabbah Hacı Ali Dede torunu, Ulvi Bayraşan'ın hatırasını tebcilen” (Sarı, 2016b: 239) (Pafta: 4) (bk. Fot. 13)

Pafta 26’da tespit ettiğimiz bir mezar taşında “Padişah” kelimesi, şairlerin şiirlerinde görüldüğü gibi “Allah” lafzı yerine kullanılmıştır. “Ey rahmeti bol padişah” şeklinde hitap edilen Allah’ın huzuruna “cürm”le çıkan “kul”un, rahmeti bol olan Allah’a yakarışı dile getirilir:

“Ey rahmeti bol Padişah

Cürmümüzle geldik sana

Aciz kullarınuzı

Rahmetinle yarlığa

Ebu Bekir Gıran ruhuna fatiha” 1975 (Pafta: 26) (bk. Fot. 14).

Semiha Öztoran adına dikilen ve ziyaretçiden bir Fâtiha okuması beklenen kabir taşında fermanına boyun eğilen makama “Ulu Tanrım” şeklinde hitap edilir:

Ulu Tanrım boyun eğdim fermanına

Ermedim bir murada, geldim huzuruna

Gitmesin gözüm açık

Oku bir Fâtiha

Semiha Öztoran (Pafta: 15)

Dünyanın “misafirhane” olarak değerlendirildiği bir mezar taşında, asli vatana dönüşün kıyamete kadar devam edeceği, bunun bir “Tanrı” emri olduğu belirtilir. Kitabenin ikinci dörtlüğünde de “Allah” lafzı yazılıdır:

1952

Kıyamete kadar devam edecek

Tanrının emri durmaz şu akın

Misâfirhanedir gelen gidecek

Dünya varlığına aldanma sakın

Herkes gibi biz de geldik dünyaya

Ecel geldi göçüp gittik ukbâya

Bu dünyada kimseye bâkî kalamaz

Bâkî Allah andan ulu olamaz (Pafta: 4)

Genç yaşta gelen ölümün acı oluşunun anlatıldığı bölümde de metni verilen bir kabir taşında hem “Allah” hem de “Yüce Tanrım” birlikte yazılıdır:

“Genç yaşında aldın Allah’ım beni divanına

Doymamıştım on sekiz yıl zehr olan eyyamına

*Fâni dünyada bıraktım annem ile babamı
Onların ey yüce Tanrım sen yetiş imdadına*

*Bilse geçmez çinneyüp toprağımı ibret alan
Yaşlı gözlerle eder hem Fâtihalar armağan*

Ağlasın bedbaht atamla anneciğim dostlarım

Tatmadım lezzet hayattan vermedi ecel aman

Hulusi Özgürel Kızı Perihan ruhuna fâtiha” D. 31.7.924- Ö. 8.12.942 (Pafta: 4)
(bk. Fot. 10)

Dünyanın yalan ölümün gerçek oluşunun anlatıldığı bölümde de verilen bir kabir taşında, iki dünyada da sevgili olabilmek için “Tanrı”nın sözünün tutulması gerektiği vurgulanır:

Ey kardeş, dinle şu güzel sözünü

Temiz tut kalbinin özünü

İki cihanda sevgili olacak istersen

Tut Tanrı'nın sözünü

Ömrün boyunca geçen günler bir rüyâ

Nerde kaldı baban Âdem'le annen Havva

Hasan Bayram (Pafta: 19)

3.6. Yaratan'a Sığınma ve Mağfiret Dileme

Gerek ölenin gerekse dünyada kalanın ağzından söylenmiş bazı manzum kitabelerde sığınılacak tek merciin Allah olduğu; Allah'tan mağfiret ve rahmet, Peygamber'den şefaahat istemek gerektiği belirtilir (Sarı, 2017: 33).

Hüve'l-bâkî

Ya İlâhi gelmişem divanına rahmet bana

Meskenim kıl lutfin ile cenneti Ya Rab bana

Çün ecel geldi yetişti târümâr etti beni

Râzuyum elhökmülillah bu imiş emr ü Hüdâ

Beni kurtar aman ruz-i cezadan

Şefâat kıl ya Muhammed Mustafa

Çalıkoğlu Mehmet Soysal rûhuna Fâtiha

D. 1891- ö. 22.7. 1958. (Pafta: 14)

Emretti Huda, eyledi ferman

*Yetiştî ecel, vermedi aman
Mağfiret kıl âhirette Ya Rahman*
Hacı Halil Taşpınar (Pafta: 14)

*İlahi affet sana sığınırız
Yaradan’dan umarız şefaât
Ne olur unutmayın bizleri
Duadan okuyun bir Fâtiha*
Kazım Diler (Pafta: 23)

3.7. Ziyaretçiden Dua ve Fâtiha İsteme

İncelediğimiz mezar taşı kitabelerinde en belirgin ortak ifadenin ziyaretçiden dua isteme olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür taşlardan birinde Muhammed ümmetine seslenilerek, ölünün diriden tek isteğinin bir Fâtiha olduğu söylenilir:

Hüve'l-bâkî

“Bakup geçme ricam budur ey Muhammed ümmeti

Ölünün diriden ancak bir Fâtihadır minneti

Hacı Ömer oğlu Demirci Kâmil Çavuş Çağlar soyu kabri rûhuna Fâtiha” D. 1891- ö. 29. 1. 1956 (Pafta: 14) (bk. Fot. 22)

Vefat edenin veya dünyada kalanların ağızından söylenmiş bu tür kitabelerde kabri ziyarete gelenlerden dua isteme başta olmak üzere dünyanın geçici oluşu, bir gün kendisinin de öleceği, bugün dua ederse öldükten sonra da kendisine dua edileceği hatırlatılır. Pafta 1’deki “Ahmet Yüce Soyu Kabri”nin kitabesinde, orada yatmakta olanın dilinden kabri ziyaret edenlere seslenilerek Bir Fâtiha okuması istenir. Ziyaretçinin Fâtiha okumadan geçmemesi için “Toprak dolan gözlerim görmese de Allah görmez mi” şeklinde bir uyarıda bulunulur:

“Kabrimi ziyaret eden zat

Bir Fâtiha okumaz mı?

Toprak dolan gözlerim görmese de

Allah görmez mi?

Burası Ahmet Yüce Soyu Kabri ruhuna fâtiha” 1948 (Pafta:1) (bk. Fot. 8)

“Hayırsever Mustafa Karagözoğlu Aile Kabri”nin kitabesi, yukarda değerlendirdiğimiz “Kabak Oğullarından Hüseyin oğlu Hacı Ali Kaban” kabri kitabesiyle benzerlik gösterir. Kitabede, Yaratan’dan af dileme ve kabri ziyaret eden dostlardan Fâtiha isteme, kabirde yatanın ağızından çıkmış gibi onun diliyle verilir. Birçok mezar taşında bulunan bu anlatım şekli, kabri ziyarete gelen ve kabir taşını okuyan üzerinde daha fazla etki bırakır:

“Hüve'l-bâkî

Beni kıl mağfiret ya Rabb-i Yezdan

Bi-hakkın arş-ı azam nûr-ı Kur'an

Gelip kabrim ziyaret eyleyen ihvan

Okusun rûhuma bir Fâtiha ihsan

Hayırseven Mustafa Karagözoğlu Aile kabri Fâtiha” 1898-1958 (Pafta: 3) (bk. Fot. 9)

Pafta 14'teki “Besmele-i şerif”le başlayan “Ali Lüleci” kabrinin kitabesi ile “Hacı Ömer oğlu Demirci Kâmil Çavuş Çağlar soyu kabri”nde, ölenin kimlik bilgileri, dünyanın geçici oluşu, kabri ziyarete gelenlere uyarılar gibi sözler yoktur. Kitabelerde, “Muhammed ümmetine seslenilerek onlardan sadece “dua” istenir:

“Bismi'llahi'rrahmani'rrahim

Ali Lüleci

Geçme duâ etmeden ey Muhammed ümmeti

Meftânın diriden ancak bir Fâtihadır minneti

Kabrimi ziyâret eden ey Rasulün ümmeti

Bizlere bir Fâtiha ihsan eden bulsun cenneti” 1966 (Pafta: 14) (bk. Fot. 21)

Benzer kabir taşı kitabelerinden birkaçı daha şöyledir:

Cihanı gezdim bulamadım bir taç

Eğriyi tok gördüm doğruyu aç

Mezarımdan geçerken iki elini aç

Bir gün sen de olursun duâya muhtaç

Bıçakçı Mehmet Okur Aile Kabri rûhuna Fâtiha, 1804-1945 (Pafta: 7)

Bak da bu kabirde iyice düşün

Hakk'a uygun olsun daim işin

Umarız şefâat Muhammed Mustafa'dan

Oku Bir Fâtiha hem unutmadan (Pafta: 7)

Mezar taşımı oku

Sarmasın içini korku

Göreceksin elbet bu yolu

Bana bir fâtiha oku (Mehmet oğlu cami ustası İdris Yetişgin Aile kabri (Pafta: 21)

SONUÇ

“Mezar Taşlarının Dili”ne “Kocatepe Mezarlığı” Örneği” başlıklı çalışmada, önemli kültür varlıklarımızdan mezar taşlarının san'atımızda, kültürümüzde

ve hayatımızda belge durumunda oluşu ve önemi üzerinde durulmuş; göze hitap eden san'at dili yanında ruha hitap eden ikinci bir dilinin olduğu “Kocatepe Mezarlığı” kabir taşlarından seçilen örnek kitabelerden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır. Kitabelerde görülmüştür ki, vefat edenin sevenleri tarafından dikilen mezar taşlarının bir dili vardır ve bu dilde vefat edenin biyografisiyle ilgili belge durumunda bilgiler ve kabri ziyarete gelenlere uyarıcı sözler bulunur. Dünyanın geçici oluşu dikkate sunulan bu sözlerde, geride kalanlara uyarı bulunmaktadır. Özellikle dünyaya doymadan bir hastalık veya kaza sonucu genç yaşta ölen ibret alınması gerektiği, dünyanın geçici olduğu dile getirilir ve onlardan ervaha Fâtiha okumaları istenir.

Konumuz gereği örnek alınan mezar taşları edebî bir metin gibi şerh edilmiş; kitabelerdeki dil, geçmişimiz, günümüz ve geleceğimiz açısından değerlendirilerek mezar taşlarının önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Her birinin maddi manevi değeri bulunan millî kimliğimiz durumundaki mezar taşlarını maddi olarak kurumak ve manevi olarak anlamak ve anlatmak millî bir görevdir.

Türkiye genelinde ve Afyonkarahisar'da mezar taşları üzerine yapılan akademik çalışmaların artması sevindiricidir, fakat yeterli değildir. Çeşitli sebeplerle zarara uğrayan ve geri getirilemeyecek şekilde kaybolan bu belgelerimizi korumak ve “dili”nden ibret almak için devlet nezdinde çalışmalara başlamak gerekir. Üniversitelerde veya devletin başka birimlerinde çalışan mezaroloji, arkeoloji, sanat tarihi, tarih, dil ve edebiyat gibi alanlarda çalışanlardan oluşacak araştırma komisyonlarının kurulmasıyla bir an evvel çalışmalara başlanabilir. Bir devlet projesi halinde bütün şehirleri kapsayacak şekilde yürütülecek bu çalışma ile elde edilecek bilgi ve belgeler, tarihimizin, kültürümüzün, edebiyatımızın daha iyi anlaşılmasına ve yazılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

BAKI, Edip Ali (1943). “Afyon’da Bir Âlim Ailesi- İmad ve Oğulları Büyük Dil Bilgini Hasan Karahisari”, *Taşpınar*, Sayı: 100-101, Mayıs-Haziran, s. 249-256.

BAŞAR, Zeki (1973). *Erzurum’da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara: Atatürk Ü. Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Aynur (2000). “Mezar Taşları”, *Folklor-Edebiyat*, Ankara: Sayı: 21: 249-252.

- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan (1976). "Mezar Folkloru", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. C. II: 31-37. Ankara:
- DOĞAN, İsmail (1999). "Günümüz Türkiye'sinde Mezar Taşlarının Dili", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul: s.s. 160-190.
- ELÇİN, Şükrü (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet (1932). *İstanbul Meşahirine Ait Mezar Kitabeleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERTUĞ, Necdet (1999). "Osmanlı Mezar Taşları", *Osmanlı*, Ankara: C. 9: 223-229.
- EYİCE, Semavi. (1955) "Mezarlıklarımız", *Türk Yurdu*, Ankara: Sayı: 242, ss, 685-694.
- GÖKPINAR, Edip Ali (1936). "Mezar Taşlarına Göre Afyon'da Tarihi Araştırmalar", *Taşpınar*, Afyon: S: 39, s.s. 39-41.
- GÖNÇER, Süleyman (1991). *Afyon İli Tarihi*, Afyon: İleri Ofset Matbaacılık.
- HANOĞLU, Canan (2018). "Rize'de Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarına Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası/Turkish World Dil ve Edebiyat Dergisi/ Journal of Language and Literature*, Sayı/Issue: 45 (Bahar/Sprşng, Ankara: s.s. 291-344.
- ILGAR, Yusuf (2001). "Afyonkarahisar'da Mezarlıklar ve Türbeler", *Afyonkarahisar Kütüğü*, Afyon: Cilt: I: s.s.341-358.
- KARAKAŞ, Mahmut (1996). *Şanlıurfa Mezar Taşları*, Şanlıurfa: Şurkav Yayınevi.
- KARAMAĞARALI, Beyhan (1971). "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi II*, Ankara: TTK Basımevi, s.s. 75-109.
- KARAMAĞARALI, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KUMBARACILAR, İzzet (1978). *Serpuşlar*, İstanbul: Turing Yayınları.
- KUŞOĞLU, M. Zeki (1984). *Mezar Taşlarında Hüve'l-Baki*, İstanbul: Renkler Matbaası.
- Meydan Larousse, (1986). Cilt: 10, İstanbul: s.s. 4964.
- ORUÇ, Muammer (2005). *Afyonkarahisar'da Mezar Kültürü ve Mezar Taşı Sözleri*. AKÜ Fen Ed. Fak. TDE Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- ORKUN, H. Namık (1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZPUNAR, Hasan (2017). "Afyonkarahisar'da Eski Mezarlıklar", *Taşpınar*, Sayı: 19, s. 4-13.

- ÖZTELLİ, Cahit (1972). *Evlerinin Önü-Halk Türküleri-*, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- ÖZTÜRK, Osman (1988). “Edebiyatımızda Mezar Taşlarımız Mezar Taşlarımızda Edebiyatımız”, *İslami Kültür, Sanat ve Edebiyat*, İstanbul: s.s. 22-23.
- SAĞIROĞLU ARSLAN, Aslı (2017). “Taşlar Konuşur”: Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili”, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6/3, s.s. 1923-1937.
- SARI, Mehmet (1990). “Haydar’a Soralım Deyimi Üzerine”, *Millî Folklor Dergisi*, Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 6-Haziran, s.s. 37-38.
- SARI, Mehmet (2012). “Türkülerimizin Dili”, *III. Uluslararası Hisarlı Ahmet Sempozyumu (24-26 Mayıs 2012) Sempozyum Tam Metin Kitabı*, Kütahya: s.s. 510-523.
- SARI, Mehmet (2016a). “Afyonkarahisar Asrî Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözleri”, *2016 Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim ve Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, -International Turkic World Educational Sciences and Social Scial Sciences Congress, held in memory of Hodja Ahmet Yesevi Year (1-4 Aralık 2016), Antalya:
- SARI, Mehmet (2016b). “Afyonkarahisar Asrî Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözleri”, *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri-International Turkic World Educational Sciences and Social Sciences Congress, held in memory of Hodja Ahmet Yesevi year 2016*. Ed. Sinan Demirtürk, Cilt: IV, Ankara: s.s. 219-249.
- SARI, Mehmet (2017). *Afyonkarahisar Asri Mezarlığı Manzum Kabir Taşı Sözlerinin Araştırılması*, Yükseköğretim Kurumları Tarafından Destekli Bilimsel Araştırma Projesi (09/06/2016 -01/12/2017-ULusal), Afyon Kocatepe Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi (Proje No: 16. KARIYER. 45, 2016-2017 (Proje Yürütücü).
- SARI, Mehmet (2019). *Afyonkarahisar Edebiyatı*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları.
- SİLİ, Timur (1996). “Taşların Dili”, *Bilig*, Ankara: Sayı: 2: s.s. 220-227.
- TALİ, Şerife (2018). “Ünye Çamlık Feneraltı Mezarlığı Mezar Taşları ve Kitabeleri”, *Türk Dünyası/Turkish World Dil ve Edebiyat Dergisi/Journal of Language and Literature*, Sayı/Issue: 45 (Bahar/Sprşng, Ankara: s.s. 371-408.
- TANYU, Hikmet (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Ü. Yayınları.
- TOROS, Taha (1939). “Adana’da Mezar Taşları”, *Görüşler*, Adana: Sayı: 20, s.s. 17-20.

- TUNÇALP, Enver. (1971). *Mezar Taşları ve Manzum Kitabeler*, Ankara: As Matbaası.
- TÜRKAN, Hüseyin Kürşat (2012). “İskenderun Mezar Taşı Sözleri Üzerine Bir İnceleme”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, p.3025-3044, Ankara:
- ÜLKER, Necmi (1999). “Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezar Taşları”, *Osmanlı*, Ankara: Cilt: 9, s.s. 230-237.
- ÜYÜMEZ, Mevlüt (2002). “Günümüzde Afyonkarahisar Ölü Gömme Kültürü”, *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar: s.s. 273- 281.
- YILMAZ, Edip (2018). “Ödemiş Mezar Taşlarındaki Kitabe Özellikleri ve İçerikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Science* Cilt/Volume: 7, Sayı/Number: 1 Haziran/June, s.s. 338-357.
- YILMAZ, Mehmet (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- YÜKSEL, İbrahim (2008). *Sessiz Tanıklar*, Ankara: Afyonkarahisar Valiliği Yayını.
- YÜKSEL, İbrahim -KARAZEYBEK, Mustafa (2005). “Afyonkarahisar’da Bir Şeyhülislâm Mezarı”, *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar: s.s. 605- 627.

Ek:

FOTOĞRAFLAR

Fot. 1 (Pafta 2)

Fot. 2 (Pafta 1)

Fot. 3 (Pafta 15)

Fot. 4 (Pafta 7)

Fot. 5 (Pafta 4)

Fot. 6 (Pafta 4)

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1394-1441

Fot. 7 (Pafta 14)

Fot. 8 (Pafta 1)

Fot. 9 (Pafta 3)

Fot. 10 (Pafta 4)

(Fot. 11) (Pafta 1

Fot. 12 (Pafta 3)

Fot. 13 (Pafta 4)

Fot. 14 (Pafta 26)

Fot 15 (Pafta 3)

Fot. 16 (Pafta 6)

Fot. 17 (Pafta 5)

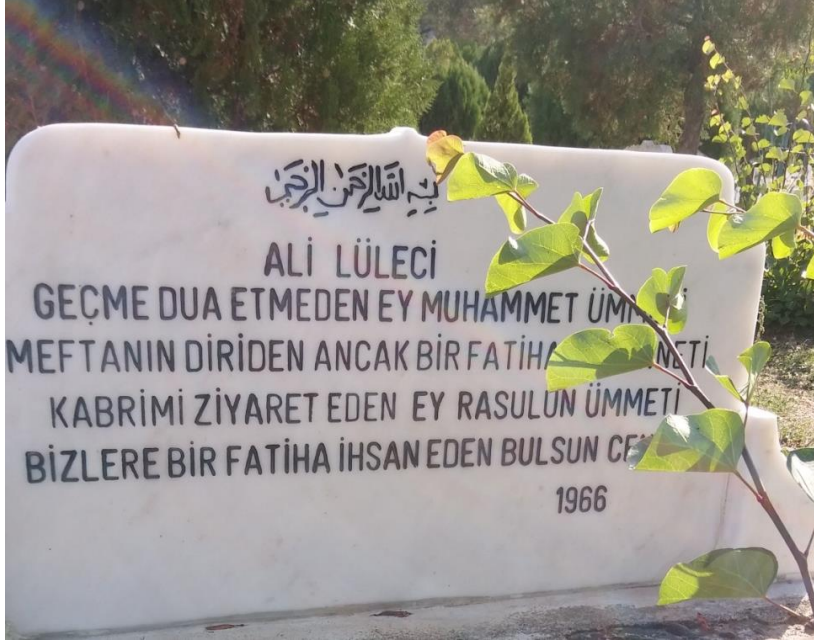
Fot. 18 (Pafta 9)

Fot. 19 (Pafta 5)

Fot. 20 (Pafta 7)

Fot. 21 (Pafta 14)

Fot. 22 (Pafta 14)